

В. М. Телелим,

доктор військових наук, професор, начальник НУОУ імені Івана Черняхівського, генерал-лейтенант,

Д. П. Музиченко,

кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри розвідки НУОУ імені Івана Черняхівського, полковник,

Ю. В. Пунда,

кандидат військових наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління військами НУОУ імені Івана Черняхівського, полковник

Планування сил для виконання бойових завдань у «гібридній війні»

У статті розглянуто процес планування сил, який може сприяти підвищенню ефективності дій сил оборони України в «гібридній війні». Наведені результати розрахунку необхідної кількості сил і засобів для боротьби з нетиповим супротивником у внутрішньому збройному конфлікті.

Події кінця 2013 – початку 2014 рр. в Україні через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників засвідчили неготовність системи підтримання національної безпеки держави передбачати й завчасно запобігати виникненню криз у різних сферах національної безпеки. Трансформація глибокої внутрішньої соціальної кризи у внутрішній «інтернаціоналізований» збройний конфлікт стала наслідком недостатньо якісного прогнозування кризових ситуацій і відсутності дієвих сценаріїв запобігання та протидії кризам комплексного характеру.

Система підтримання національної безпеки України виявилася неготовою до того, що кризова ситуація та протиборство між сторонами конфлікту можуть вийти за межі загальноприйнятих алгоритмів реагування і порядку застосування наявних сил і засобів для ліквідації збройного конфлікту. Неправильні висновки з оцінки середовища безпеки призвели до відсутності адекватних середовищу сценаріїв застосування сил і ситуацій планування сил, передбачених у керівних документах з організації та проведення оборонного огляду [1]. Це, у свою чергу, стало причиною неготовності сил безпеки та оборони до захоплення частини території держави. Проблемам планування сил, результатом якого має бути розроблення структури міжвідомчого угруповання військ із визначеними спроможностями, котрі відповідають умовам «гібридній війні», і присвячена ця стаття.

Сутність поняття «гібридна війна» доцільно розглянути у двох площинах: загальній і суто військовій.

У загальній площині «гібридна війна» може бути визначена як крайній ступінь загострення протиріч між державами, які вирішуються не тільки військовими методами протиборства, а й широким застосуванням заходів, форм і способів економічної та інформаційної війни. Таке поєднання відбувалося протягом усієї історії людства й не є чимось абсолютно новим. Проте з розвитком суспільства на передній план вийшли поняття справедливої та несправедливої війни: кожен демократичний і навіть квазидемократичний уряд намагається створити імідж ведення справедливої війни як мінімум перед власним населенням, а як максимум – перед усією світовою спільнотою. У сучасних умовах, коли на методи, форми і способи початку та ведення воєн міжнародним правом війни накладені значні обмеження, щоб застосувати зброю проти іншої держави потрібний потужний інформаційний привід для початку війни, який має виправдати перед виборцями обраний ними уряд за можливі людські втрати й не допустити відсторонення уряду від влади та подальшого осуду.

Таким чином, необхідність мінімізації людських втрат і забезпечення підтримки воєнних дій власним населенням і світовою спільнотою зміщує акценти у війні в бік уникання прямих зіткнень збройних сил конфліктуючих держав, проведення потужних інформаційних операцій з метою впливу на власне населення й населення супротивника з намаганням досягти цілей війни

«чужими руками» (діями повстанців, добровольців, ополченців). Це дає можливість усвідомити сутність «гібридної війни» в суто військовій площині й виробити підхід до визначення напрямів підготовки держави до таких воєн.

Зазначена проблема гостро постає практично перед кожною країною чи навіть альянсом. Наприклад, для вироблення усталених поглядів на можливі воєнні конфлікти майбутнього у 2009 р. у НАТО був представлений документ «Multiple futures project – Navigating towards 2030» («Проект визначення множини варіантів майбутнього – навігація у 2030 рік») [2], у якому наводилися погляди на можливі варіанти розвитку середовища безпеки й характеру можливих воєнних конфліктів. Одним з напрямів розвитку Альянсу визначалося «приспособлення до вимог гібридних загроз». Сутність такого типу загроз полягає в тому, що можливий супротивник уникатиме прямого зіткнення із силами НАТО в «конвенційних операціях», натомість застосуватиме іррегулярні сили й асиметричні форми протиборства. Прогнозується, що «гібридний супротивник» охоплюватиме регулярні й іррегулярні сили, терористичні та кримінальні елементи, котрі взаємодіятимуть між собою в різних «змішаних режимах». Зауважимо, що «гібридний супротивник» не дотримуватиметься міжнародного права війни: цивільні особи використовуватимуться як постійно діючий «живий щит», який роз'єднує протидіючі сторони воєнного конфлікту.

Таким чином, узагальнюючи теоретичні погляди на характер і практичний перебіг останніх воєнних конфліктів [3–5], слід зазначити, що основними ознаками конфлікту, які дають підстави класифікувати його як «гібридну війну», є:

- залучення до протиборства незаконно створених збройних формувань, найманців, представників криміналітету, диверсійно-розвідувальних сил;
- втягування цивільного населення у конфлікт як добровільних чи найнятих за платню «живих щитів»;
- загроза застосування збройних сил, які розгортаються вздовж державного кордону, у разі застосування однією зі сторін військової сили проти власного «мирного населення»;
- блокування спроб міжнародної спільноти врегулювати конфлікт відповідно до норм міжнародного права;
- потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на дестабілізацію обстановки всередині конфліктуєчої держави, зниження підтримки населенням діючої системи влади, забезпечення підтримки дій інсургентів, створення негативного іміджу влади конфліктуєчої держави на міжнародній арені;
- максимально можливе посилення протистояння з конфліктуєчою державою в економічній, дипломатичній, інформаційній та інших сферах.

З низки причин, зокрема й через ментальне несприйняття можливості війни з «братнім російським народом», сценарії війни, яка має наведені вище риси,

в Україні розроблені недостатньо. І хоча у Стратегічному оборонному бюлетені одним з можливих сценаріїв збройного протистояння визначений сценарій «внутрішньої нестабільності» [6], проблема створення угруповань військ, які могли би швидко й ефективно діяти в умовах «гібридної війни», на жаль, детально не розглядалася.

Відповідно до Рекомендацій з організації і проведення оборонного огляду [1] планування сил, яке має на меті створення необхідних угруповань військ у відповідь на конкретну загрозу, здійснюється на основі переліку сценаріїв застосування сил оборони та вимог до їх оперативних (бойових) спроможностей. Планування сил охоплює:

- оцінювання наявних можливостей сил оборони;
- розрахунок необхідних можливостей сил оборони для виконання завдань за визначеними сценаріями;
- визначення різниці між необхідними та наявними можливостями. Визначена різниця є підґрунтям для планування заходів щодо формування нових можливостей, нарощування й утримання наявних і визначення тих, яких слід позбутися.

Відповідно до визначеної мети статті детально розгляньмо процес розрахунку необхідних можливостей сил оборони для виконання завдань у «гібридній війні».

Насамперед виникає потреба сформулювати сценарії застосування сил. Серед різноманітних методів прогнозування для формування сценаріїв таких складних і неструктурованих процесів, як застосування сил оборони, на нашу думку, найдоцільніше застосовувати метод сценарного прогнозування [7, 8]. Цей метод передбачає проведення об'єктивного аналізу об'єкта, суб'єктів і рушійних сил (інтересів, цілей суб'єктів у «гібридній війні», якщо суб'єкти є соціальними групами), а також визначення найімовірніших шляхів досягнення суб'єктами цілей.

З урахуванням зазначених вище основних ознак, можна стверджувати, що «гібридна війна» характеризується такими складовими:

- суб'єктами конфлікту виступають держава, яка має суверенітет над спірною територією (далі – «держава 1»), та сукупність незаконно створених збройних формувань, найманців, кримінальних елементів, диверсійно-розвідувальних сил за всебічної (військової, фінансової, інформаційної) підтримки державою, котра має приховані претензії (далі – «держава 2»);
- здебільшого об'єктом конфлікту є території, на які «держава 2» має приховані претензії, що не можуть бути висловлені відкрито, зважаючи на існуючу систему міжнародного права.

У цьому випадку основна мета суб'єктів конфлікту полягатиме, як правило, в такому:

- з боку «держави 1» – гарантування безпеки всіх без винятку громадян, збереження територіальної цілісності й конституційного ладу на всій території держави, повернення політичної дискусії, зокрема і про статус зазначених територій, у правове поле;

- з боку «держави 2» – виведення з-під суверенітету «держави 1» певної території або її подальше перетворення на зону жевріючих конфліктів для недопущення її сталого розвитку.

Звідси, у свою чергу, можна стверджувати, що на політичному рівні основними етапами «гібридної війни» можуть бути:

- формування незаконно створених організованих збройних формувань і здійснення ними різних видів акцій збройного насильства (у тому числі блокування військових об'єктів, захоплення органів державної влади, банків тощо), що можливо за умови значного зростання обсягів прихованої матеріальної та консультативної підтримки з боку «держави 2»;

- формування в «державі 1» або в окремих її регіонах опозиційного уряду, який намагається легітимізуватися на міжнародній арені;

- забезпечення політичної підтримки опозиційного уряду з боку інших держав і подальша легітимізація матеріальної та консультативної підтримки опозиційного уряду;

- загострення збройного протистояння із силами центрального уряду, можлива пряма військова допомога повстанцям «державою 2»;

- зміна керівництва «держави 1» або легітимізація уряду «маріонеткової республіки» в окремому її регіоні;

- переформатування національного законодавства або прийняття нового в інтересах «держави 2»;

- надання «державою 2» значної матеріальної допомоги на відновлення цілком або частково зруйнованої економіки для поглиблення залежності нового квазідержавного утворення.

Передбачену у Стратегічному оборонному бюлетені [6] ситуацію застосування сил оборони в «гібридній війні» можна описати, спираючись на роботи теоретиків «революційної війни» [9, 10]. Така війна, як правило, може охоплювати три основні етапи.

Перший етап передбачає створення бази або осередку «гібридного супротивника» в неконтрольованому (або недостатньо контрольованому владою) місті, яке виступає із чітко визначених сепаратистських позицій. У створеному осередку встановлюється «зразковий порядок» і постійно наголошується на тому, що це лише незначна частина прагнень повстанців. Усі адміністративні й соціальні зміни в осередку подаються не як схема того, що буде після загальної перемоги, а як вимушений захід для виживання й перемоги руху. Після перемоги все буде організовано зовсім по-іншому – набагато краще.

На другому етапі «гібридної війни» дії «гібридного супротивника» виходять за межі бази: створюються райони, у яких вони діють диверсійними й терористичними методами. Сфера дії формувань інсургентів поширюється далеко за межі основної бази. У такий спосіб вони, поперше, не дають можливості регулярним військам постійно атакувати базу, а змушують їх діяти в розосереджених районах; по-друге, ця тактика дезорганізує

життя й порушує комунікації в усьому районі. Завданням другого етапу є виснаження урядових сил, створення атмосфери невпевненості й нестійкості. Офіційна влада, як правило, пов'язана формальними процедурами, рутинною, бюрократією: будь-яке рішення має відповідати певним національним і міжнародним нормам. Дії інсургентів обумовлені лише метою та прагненням найбільшого ефекту, у тому числі психологічного (викрадення, публічні покарання, імітовані публічні страти, реальні страти викрадених).

Якщо офіційна влада починає знесилюватися через постійні переслідування інсургентів, а операція зі знешкодження терористів не має відчутних наслідків і не забезпечує припинення поширення терористичної діяльності, починається третій етап «гібридної війни». На цьому етапі основною метою інсургентів є максимальне руйнування комунікацій для порушення взаємодії, постачання й ускладнення військових перевезень. Інсургенти починають посилювати інтенсивність дій на територіях, контрольованих центром. Зрештою сили інсургентів можуть проводити операції із захоплення укріплених районів, базових таборів, а фактом їх перемоги є захоплення і повний контроль над адміністративним центром спірної території.

Для ведення війни такого типу основними формуваннями «гібридного супротивника» будуть насамперед добре координовані диверсійно-розвідувальні терористичні групи (ДРТГ) чисельністю до 20 осіб, які в разі потреби можуть об'єднуватися у визначеному місці й у визначений час у кількості 15–20 груп для проведення «великих акцій».

Мобільність ДРТГ забезпечується використанням легкої колісної техніки й легкого озброєння. В окремих випадках можуть використовуватися зразки озброєння, які буксуються, та бойові броньовані машини (БМП, БТР).

Основними способами дій ДРТГ у цих умовах можуть бути:

- раптове проведення дрібними групами максимально можливої кількості одночасних ретельно підготовлених терористичних і диверсійних акцій стосовно об'єктів управління, життєзабезпечення, інфраструктури, ділянок державного кордону на всій спірній території;

- швидке зосередження кількох дрібних груп у місці проведення атаки на військові об'єкти й розосередження після її проведення;

- потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на формування підтримки населенням або окремими соціальними групами власних дій, формування негативного ставлення до центральної влади для дестабілізації внутрішньополітичної обстановки та досягнення певних політичних цілей;

- захоплення контролю як мінімум за одним важливим промислово-адміністративним центром із проголошенням його «столицею» нового квазідержавного утворення (для зосередження основних зусиль в операціях незаконно створені збройні формування обиратимуть

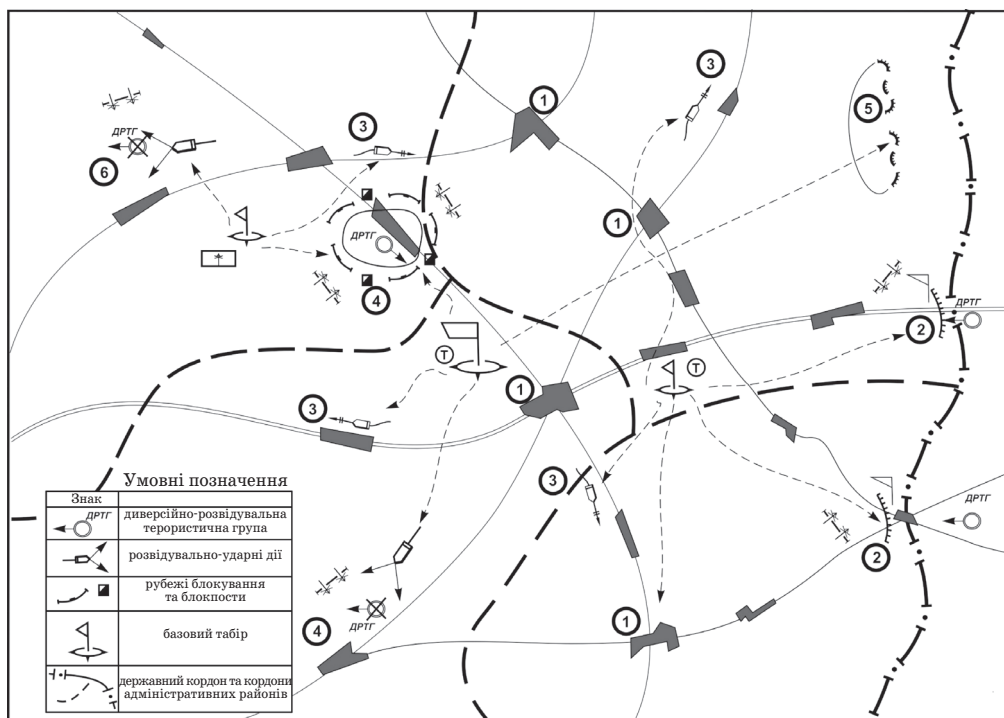

Рис. 1. Схема розподілу сил і засобів міжвідомчого угруповання військ за завданнями (варіант):

- 1 – охорона та оборона важливих об'єктів; 2 – посилення підрозділів ДПС України;
3 – супроводження колон; 4 – блокування та знищення ДРТГ; 5 – прикриття ділянок державного кордону;
6 – ведення розвідувально-ударних дій

міста, у яких населення має протестні настрої, а, відповідно, і підтримка збройної опозиції буде найсильнішою).

Звідси є очевидним, що, відповідно до перелічених способів дій ДРТГ, основними завданнями сил оборони в «гібридній війні» в районі проведення заходів з боротьби із ДРТГ мають бути:

- постійна надійна охорона та оборона державного кордону, визначеного переліку об'єктів управління, життєзабезпечення та інфраструктури;
- блокування районів дій ДРТГ і можливих маршрутів їх маневрування для недопущення поширення зони конфлікту та проникнення сил і засобів їх підтримки у блокувані райони з поступовим звуженням оточення до основної бази ДРТГ;
- пошук і реалізація рішень правоохоронних органів стосовно формальних лідерів інсургентів;
- виявлення, ізоляція та вивезення у стабільні регіони для подальших слідчих дій осіб, причетних до протиправних дій;
- активний пошук і знешкодження груп озброєних інсургентів;
- інформаційний вплив на цивільне населення для запобігання його участі в акціях інсургентів;
- швидке посилення військової присутності в місцях виявлення значної кількості інсургентів, у разі потреби – їх ураження без завдання шкоди цивільному населенню;

- гарантування безпеки перевезення вантажів у районі проведення заходів щодо боротьби із ДРТГ;
- блокування заходів інформаційно-психологічного впливу супротивника та організація інформування населення про реальний стан справ тощо.

Безумовно, що зважаючи на різноманітність завдань і неоднорідний склад сил супротивника, ефективне ведення «гібридної війни» може забезпечити лише міжвідомче угруповання військ.

«Нестандартна» сукупність завдань, які покладаються на міжвідомче угруповання військ під час боротьби з ДРТГ (тісно пов'язані між собою «військові», «поліцейські» та гуманітарні завдання), потребує під час формування бойових модулів дотримання принципу «змішаності», коли до складу бойового модуля можуть входити представники Збройних Сил України (ЗСУ), Міністерства внутрішніх справ (МВС), Національної гвардії (НГ), Служби безпеки України (СБУ), Державної прикордонної служби (ДПС), Управління державної охорони (УДО) тощо.

При цьому обов'язковою умовою успішного застосування створеного міжвідомчого угруповання є дотримання принципу активності дій. Пасивне статичне виконання завдань бойовими модулями неминуче дасть ДРТГ змогу захоплювати під свій контроль великі території та нав'язувати силам оборони вигідну для себе тактику дій.

Варіант принципової схеми розподілу сил і засобів міжвідомчого угруповання військ для виконання вказаних завдань наведено на *рисунку 1*.

На основі аналізу визначених завдань сил оборони в «гібридній війні» можна стверджувати, що створення міжвідомчого угруповання військ має відповідати таким вимогам:

- завчасне розроблення єдиних процедур управління, алгоритмів дій, системи комунікації, механізмів взаємодії та спільних дій у всіх силових структурах сектора безпеки та оборони;
- виведення з місць постійної дислокації та концентрація зброї й особового складу сил оборони в базових таборах, віддалених від населених пунктів, та в районах виконання завдань боротьби із ДРТГ;
- управління заходами з боротьби із ДРТГ одним командувачем (командиром) угруповання, до складу якого мають входити всі задіяні сили та засоби незалежно від відомчої належності (повне підпорядкування на час виконання завдань);
- покладання на центральні органи виконавчої влади, які мають у підпорядкуванні сили оборони, завдань комплектування, екіпірування, забезпечення повною номенклатурою озброєння та військової техніки (ОВТ) й матеріальних засобів підпорядкованих підрозділів і пе-

редавання боеготових підрозділів до складу міжвідомчого угруповання військ;

- створення відповідних бойових модулів для виконання кожного типового завдання сил оборони у «гібридній війні» (табл. 1);
- призначення в разі потреби до складу типових модулів сил і засобів від різних відомств (до складу модулів не обов'язково можуть призначатися типові підрозділи в повному складі) під керівництвом одного командира;
- установлення часових показників виконання завдань типовими модулями (час виконання бойового завдання має перевищувати час прибуття модуля посилення з базового табору).

Дотримання зазначених вимог дасть змогу визначити можливий склад і кількість модулів міжвідомчого угруповання військ для боротьби з ДРТГ.

Під час визначення необхідної кількості бойових модулів та їх складу слід урахувувати такі особливості створення міжвідомчого угруповання військ, як здатність до автономних дій, змішаний принцип формування, висока активність бойових модулів.

Таблиця 1

Можливий склад модулів міжвідомчого угруповання військ для боротьби з ДРТГ

№ з/п	Тип модуля	Завдання	Належність складових модуля	ОВТ
1.	Управління	Планування; організація взаємодії між модулями; управління діями сил і засобів	Командир – від відомства, відповідального за проведення заходів; штаб; представники всіх силових відомств	Уніфіковані засоби управління та автоматизації
2.	Розвідувальний	Пошук лідерів ДРТГ, таборів підготовки, місць базування та зберігання ОВТ і матеріальних засобів	ЗСУ, СБУ, МВС, НГ	Стрілецька зброя, спецзасоби
3.	Охорони	Охорона визначеного об'єкта; запобігання захопленню об'єктів, які охороняються, цивільним населенням; утримання об'єкта під час нападу ДРТГ (до 1 години); забезпечення пропускового режиму на об'єкті, що охороняється; інформування населення через гучномовець	МВС, НГ, ЗСУ	Легке озброєння, спецзасоби, гучномовці
4.	Блокування та контролю	Контроль за визначеною ділянкою місцевості; перевірка документів і транспорту; затримання порушників і транспортування затриманих до базового табору	НГ, МВС, ДПС	Легке озброєння, бойові броньовані машини (ББМ)
5.	Розвідувально-ударний	Ведення розвідки та знищення ДРТГ	ЗСУ, СБУ, НГ, МВС	Легке озброєння, ББМ, вертольоти
6.	Супроводження	Супроводження колон з вантажами, персоналом	МВС, НГ, УДО, СБУ, ЗСУ	Легке озброєння, ББМ, вертольоти
7.	Посилення	Негайне реагування на виявлення іншими модулями ДРТГ та нанесення їм ураження; охорона та оборона базового табору	ЗСУ	ББМ, вертольоти, танки, артилерія
8.	Забезпечення	Забезпечення життєдіяльності базового табору; організація підвезення боеприпасів, запасів матеріальних засобів тощо до районів виконання завдань	ЗСУ, окремі групи від усіх відомств	Транспорт, легке озброєння

Артилерію, танки, засоби протиповітряної оборони, інші засоби, які не ввійшли до складу міжвідомчого угруповання з боротьби із ДРТГ, доцільно застосовувати в ешелоні прикриття державного кордону. У «гібридній війні» ешелон прикриття державного кордону є засобом стримування «держави 2» від введення військ на територію «держави 1». Але при цьому не виключається можливість використання важких видів озброєння для знищення об'єднаних ДРТГ, їх базових таборів і баз підготовки, які діють (розташовані) поза населеними пунктами.

Ключовим аспектом для ефективної боротьби з «гібридним супротивником» є швидкість і точність ураження виявлених ДРТГ. Тому основними вимогами до озброєння сил оборони, задіяних у «гібридній війні», мають бути висока мобільність, високоточність та мінімізований побічний ефект від застосування.

Ураховуючи викладене, з використанням наведеної в [11] методики визначення складу угруповання військ був проведений розрахунок сил і засобів міжвідомчого угруповання військ для виконання завдань проти «гібридного супротивника» чисельністю до 4 тис. осіб у районі площею до 25 тис. км² (без урахування ешелону прикриття державного кордону). У результаті була визначена оптимальна кількість ОВТ:

- стрілецька зброя – 18 тис.;
- снайперські гвинтівки – 1 580;
- переносні протитанкові засоби – 420;
- великокаліберні кулемети – 840;
- міномети малого та середнього калібру – 360;
- автоматичні гранатомети – 230;
- багатоцільові броньовані автомобілі – 520;
- ББМ – 180;
- танки – 40;
- бойові вертольоти – 52;
- штурмовики – 14.

Кількість особового складу міжвідомчого угруповання військ розраховується, виходячи з чисельності екіпажів, обслуг зразків ОВТ та кількості особового складу частин і підрозділів усіх видів забезпечення.

Як видно із зазначеного розрахунку, ефективна боротьба з «гібридним супротивником» потребує залучення значно більшої кількості особового складу, ніж у класичному наступі, що обумовлюється прихованим і розосередженим характером дій супротивника та широким залученням місцевого населення до власної підтримки. Проте ця кількість є значно меншою, ніж у разі застосування сил оборони у складі штатних формувань зі збереженням існуючої системи управління ними.

Отже, до складу угруповання можуть бути включені сили й засоби від різних родів військ і видів ЗСУ, правоохоронних органів з комбінуванням складу модулів без використання принципу застосування типових підрозділів у повному складі. Такий підхід дає змогу раціональніше використовувати особовий склад та ефективніше реалізувати можливості ОВТ.

Разом з тим, основною проблемою запровадження модульного принципу під час створення угруповань військ є необхідність внесення змін у чинне нормативно-правове поле, яке регулює застосування сил оборони в кризових ситуаціях.

Таким чином, у статті розглянуто процес планування сил, який має забезпечити ефективні дії сектора безпеки та оборони в умовах «гібридної війни». Основою процесу планування сил є модульний принцип створення угруповань військ, який уможливило забезпечення виконання завдань боротьби з ДРТГ значно меншою кількістю сил і засобів у коротший проміжок часу. Разом з тим, утілення у практику розглянутих у статті процесів потребує значної завчасної підготовки та якісно нової організації взаємодії всіх складових сектора безпеки та оборони.

Перелік літератури

1. Рекомендації з організації і проведення оборонного огляду. Наказ Міністерства оборони України № 303 від 13 травня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/ua/defense_review/N303.pdf.
2. Multiple futures project – Navigating towards 2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irisfrance.org/docs/pdf/up_docs_bdd/20090511-112315.pdf.
3. Fleming B. P. The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art / B. P. Fleming [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.hsdl.org/?view&did=700828>.
4. Glenn R. W. Thoughts on «Hybrid» Conflict / R. W. Glenn [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smallwarsjournal.com/mag/docs-temp/188-glenn.pdf>.
5. Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges / F. G. Hoffman [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>.
6. Стратегічний оборонний бюлетень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua/ua/def_planning/Buletен_MOU_KR_27.3.13.pdf.
7. Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущего / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. – 3-е изд. – М. : Едиториал, 2003. – 288 с.
8. Кузык Б. Н. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: учебник / Б. Н. Кузык, В. И. Кушлин, Ю. В. Яковец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 2008. – 575 с.
9. Мао Цзе Дун. Стратегические вопросы революционной войны в Китае / Мао Цзе Дун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libbabr.com/?book=87>.
10. Маригелла К. Бразильская герилья. Краткий учебник городского партизана / К. Маригелла // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litmir.net/br/?b=121870>.
11. Телелим В. М., Музиченко Д. П., Пунда Ю. В. Модульный принцип створення міжвидових угруповань військ: проблеми запровадження та шляхи їх розв'язання / В. М. Телелим, Д. П. Музиченко, Ю. В. Пунда // Наука і оборона. – 2014. – № 2. – С. 20–26.

Надійшла до редакції 18 липня 2014 р.